

Vladislav Suvák:***Umenie reči medzi sofistickou a sokratikou***

Košice: Horská Lucerna, 2023, 236 s.

Monografia Vladislava Suváka *Umenie reči medzi sofistickou a sokratikou* (2023) vstupuje do problematiky podoby raných dejín rétoriky so zámerom sledovať predovšetkým tú ich fázu (obdobie rokov 450 – 350 pred Kristom), keď sa rečníctvo ešte len formovalo ako nové umenie na pozadí diskusií medzi prvou generáciou rečníkov, sofistami a sokratovcami (c. d., 7). Suvák sa tu nechce zaoberať najslávnejším obdobím gréckeho rečníctva, ale tým formotvorným procesom a jeho aspektami, ktoré tomuto obdobiu bezprostredne predchádzali (c. d., 7).

Centrálnym predmetom záujmu Suvákovej monografie je teda situácia zrodu rétoriky, jeho pozornosť je preto sústredená predovšetkým na mapovanie základov, prvých kontaktov, napätí či stretov medzi tými názormi či perspektívami, ktoré signalizujú iniciačné pohyby nového umenia. O opis tejto situácie sa postarali už Platón a Aristoteles, ktorých „príbeh“ (c. d., 13) o Koraxovi a Teisiovi preberá prevažná väčšina moderných historikov. Suvák ho však nepovažuje za konzistentný a presvedčivý (c. d., 40) a najmä k Platónovým zjednodušujúcim záverom pristupuje kriticky. Jeho hlavným zámerom je rozvinúť také skúmanie rôznych aspektov reči, „ktoré znemožňuje, aby sme sa dívali na rétoriku cez lineárny príbeh o jej vzniku, rozvoji a predzvesti pádu, teda cez históriu, ktorú nám predkladá Platón, aby vzápätí odmietol rečníctvo v mene hľadania pravdy očistenej od nánosov mienok“ (c. d., 14). Tento systémový moment určuje charakteristiku Suvákovej monografie: odmietajúc opierať svoju argumentáciu o platónske východiská / určenia, profiluje Suvák svoju monografiu ako (v silnom zmysle slova) základný výskum, ktorého závery sú formulované výhradne na pozadí pozorného a precízneho štúdia pôvodných prameňov (c. d., 74).

V tomto kontexte má Suváková práca výrazne korektívny rozmer, ktorým dokáže konfrontovať síce presvedčivo vystavané, zato však nepresvedčivo podložené teorémy. V zásade sa tak Suváková monografia rozvíja (aj) ako zápas o korektný obraz rečníctva, ktorému je do dnešných dní pripisovaná „zlá povest“ (c. d., 9, 43), napríklad aj na základe Platónom iniciovaných a následne dejinne vžitých názorov, že „rečníci uprednostňovali pravdepodobnosť pred pravdou“ (c. d., 43). V týchto súvislostiach Suvák komentovaným prekladom pred-platónskych textov Gorgia (epideiktické reči *Chvála Heleny* a *Palamédova obhajoba*) a Antisthena (*Aias alebo Aiantova reč* a *Odysseus alebo O Odysseovi*) okrem iného upozorňuje, že prví rečníci nepovažovali *pravdepodobnosť* za podobu dôkazu či zdôvodnenie, a preto nebola a nemohla byť postavená do priameho protikladu so zdôvodneným výkladom (c. d., 43).

Vyššie krátko anotovaný príklad ukazuje, čo je najsilnejšou stránkou Suvákovkej práce: výskum pôvodných významov a konfigurácií (použití) rečníckych prostriedkov vyústi do koncepcie rétoriky ako „umenia reči“, ktorého zrod nie je spojený s účelom „učiť človeka klamlivej argumentácii namiesto toho, aby si ctil pravdu“ (c. d., 9) – ako sa o tomto zvykne uvažovať. Široko argumentujúc v prospech týchto skutočností Suvák rekonštruje iniciačné momenty rečníctva z jeho najprirodzenejšieho aspektu: „z ducha reči“ (c. d., 13). Pýtaním sa na význam, ktorý reči prisudzovali grécki vzdelanci na prelome archaického a klasického myslenia, aj na kontext, v ktorom sa reč objavovala ako téma hodná premyslenia (porov. c. d., 14), predstavuje Suvák rétoriku v perspektíve potreby človeka premyslieť problém *reči* ako prostriedku, ktorým možno „u slobodných občanov posilniť schopnosť ich verejného prejavu“ (c. d., 44; k tomu tiež pozri 69 – 70). Súvisí to so skutočnosťou, že formovanie rétoriky sprevádzalo demokratizačné procesy v gréckych obciach, rétorika sa postupne stávala súčasťou „každodenných činností pri správe obce“ (c. d., 82) a získavala si pozíciu „inštitúcie výchovy“ (c. d., 74).

V takto daných súvislostiach Suvák kladie dôraz na skutočnosť, že rekonštrukciu pôvodu *umenia reči* je vhodnejšie (než Platónom) otvoriť zameraním pozornosti na *logos* a na tie momenty, v ktorých sa reč zaoberá sama sebou, v ktorých upozorňuje na princípy vlastného tvarovania a premýšľa „vlastné možnosti hovoriť pravdu“ (pozri c. d., 14 – 15). Na podklade sledovania tejto reflexivity sa Suvák sústreďí na prejavy a dôsledky „skúsenosti dvojznačnosti logu“ (t. j. „vedomia nesúlady medzi tým, ako o veciach hovoríme, a tým, aké sú“ – c. d., 15), tematizáciu ktorej nachádza už v najstarších literárnych svedectvách o problematizáciách pravdy (v homérskej epike, v Hesiodovej *Theogónii*, v Theognidových veršoch, v attickej dráme a inde).

Tým zároveň preukazuje, že daná skúsenosť „nie je vynálezom klasickej rétoriky, [ale] patrí ku gréckemu mysleniu od jeho archaických čias“ (c. d., 37).

Podobu rétoriky v jej ranej fáze Suvák následne približuje prostredníctvom komentára k protagorovským a gorgiovským východiskám, dopĺňa ich však o ďalšie tri mená: Antifón, Hippias a Prodikos (c. d., 44). Každý z nich venuje pozornosť inej oblasti rečníctva. Suvák však upozorňuje, že spoločným menovateľom ich pôsobenia je presvedčenie o výchovnej úlohe rétoriky – „dobrá výchova v rečníckom umení napomáha jednotlivcom aj spoločnostiam k väčšej sebestačnosti a slobode“ (c. d., 44). V širšom okruhu otázok spojených s takýmto vymedzením potom výrazne rezonuje problém agonistiky. Suvák ho predstavuje zo špecifickej perspektívy – v prvom kroku sa interpretačne sústreďí na argumentačné postupy (figúry reči) uplatnené postavami Euripidových tragédií.

V tejto súvislosti (s odkazom na výskum W. Ludwiga a G. B. Kerferda) Suvák rozpracuje detailnú dôkazovú analýzu skutočnosti, že Euripidove hry je možné / nutné reflektovať nielen ako dôležité zdroje správ o stave rétoriky v 2. polovici 5. storočia pred n. l. (c. d., 47), ale zároveň aj ako pozadie Platónových výstupov. Suváková komparatívna interpretácia Platónovej aktualizácie agonistickej časti Euripidovej hry *Antiopé* v dialógu *Gorgias* (pozri c. d., 45 – 54) je prenikavou rekonštrukciou spôsobu, ktorým sa dramatický agón transformoval do nových literárnych žánrov, medzi ktoré Suvák zaraďuje aj sokratovský dialóg (pozri c. d., 49). V ňom sa zároveň ukazuje Platónov pokus o „akýsi opätovný obrat“ – pokiaľ rečníci, uzatvára Suvák (pozri c. d., 55), obracajú pozornosť od vecí k poslucháčom, reč ponímajú ako nástroj na vyvolanie žiaducich účinkov v dušiach ľudí a v tomto zmysle má rečníctvo blízko k tragédii; Platón zachováva *agónes*, ale zároveň sa prostredníctvom neho pokúša obrátiť našu pozornosť od osôb k veciam; zmyslom slovného zápasu osôb zúčastnených v platónskych dialógoch je tak hľadanie a nachádzanie vzájomného súhlasu diskutujúcich s vecami, t. j. prekonanie rečníckej agonistiky v mene pravdy.

Suvák vynaloží veľké úsilie na to, aby vysvetlil postoj rečníkov a sofistov k problému „pravdy a reči.“ Dôsledne formulovanou interpretáciou Gorgiovho spisu *O nejestvujúcim* (c. d., 56 – 63) i Protagorovho výroku o dvojznačnom charaktere logu (c. d., 64 – 73) zdôrazňuje, že raná rétorika nemá ambíciu hľadať pravdu o veciach a z tohto dôvodu nemožno na rečníctvo uplatňovať epistemologické kritériá hodnotenia (c. d., 62).

Sofista či rečník sa zaoberá rečou s ohľadom na poslucháča, zdôrazňuje jej schopnosť presvedčiť, z čoho vyplýva, že

rečník nemusí byť človek, ktorý zámerne zavádza a klame [...] Jeho umením je presvedčiť iných o niečom, čo nemusí byť v zhode s jeho vlastným presvedčením (c. d., 62).

„Pravda“ a „klam“ sa tu nespájajú s poznaním skutočnosti, ale sa ocitajú v pozícii nástrojov posilňujúcich alebo oslabujúcich účinnosť reči (porov. c. d., 56). Rozdiel medzi logom filozofickým a logom rečníckym potom spočíva v miere zohľadnenia *poetiky* reči: pokiaľ *logos* filozofický „sa zameriava na zdôvodnenie toho, čo hovorí, na prostú pravdu o veciach“ (c. d., 81), *logos* rečnícky „mieri k poslucháčom, ktorých chce presvedčiť o tom, čo hovorí, tým, ako to hovorí“ (c. d., 81). Príkladom druhého sú Gorgiove epideiktické reči, ktoré kombinujú logickú štruktúru s muzikálnosťou štýlu a smerujú (okrem iného) nielen k oslave reči, ale aj k varovaniu pred jej mocou (c. d., 74 – 96).

Vzťah medzi rétorikou a sokratovskou dialektikou je tradične vnímaný ako protikladný. Suvák tento obraz vyruší interpretačnou pozíciou, ktorá zdôrazní, že „dialektické skúmania [...] nemôžeme oddeliť od ich rétorického rámca“ (c. d., 98). Táto pozícia sa môže oprieť o viaceré zdroje: o Platónovu *Obranu*, v ktorej Sokrates deklaruje odklon od krasorečenia, zároveň však využíva takmer všetky rétorické figúry gorgiovského typu (c. d., 98), o Xenofónove *Spomienky na Sokrata*, v ktorých dochádza k oslabeniu protikladu medzi rétorikou a dialektikou (c. d., 99), alebo o Antisthenove reči, ktorým Suvák venuje najviac interpretačnej pozornosti práve preto, aby ukázal, že formulovanie protikladu medzi rétorikou a dialektikou je vecou „Platónovho pokusu o vyrovnanie sa s dobovou rétorikou ako všeobecným znakom sokratiky“ (c. d., 115), ale nie je vecou sokratovskej literatúry:

Antisthenés [...] Xenofón a ďalší grécki spisovatelia ovplyvnení neplatónskymi obrazmi Sókrata (napríklad Dión z Prúsy) nechápali rétoriku a básnictvo ako niečo, čo je v protiklade k sókratovskej dialektike. Obidve formy poznania patrili k životu. Každá z nich môže napomáhať životu iným spôsobom (c. d., 115).

Vladislav Suvák, jeden z popredných slovenských odborníkov na antickú grécku filozofiu a kultúru, napísal dôležitú knihu. Systematizoval v nej dôležité poznatky o zrodení dôležitého umenia – umenia reči. Tým sa uchádza o pozornosť všetkých tých odborov, v ktorých sa reč nielen uplatňuje, ale aj skúma (literárna veda, filológia, masmediálna komunikácia, sociológia atď.).

Dostredivosť a kondenzačná sila tejto knihy je ohromná – rovnako ohromná a ohromujúca ako sám problém reči.

Marcel Forgáč

Marcel Forgáč
Katedra slovenskej literatúry a literárnej vedy
Inštitút slovakistiky a mediálnych štúdií
Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove
17. novembra 1
080 01 Prešov
Slovenská republika
e-mail: marcel.forgac@unipo.sk
ORCID-ID: <https://orcid.org/0000-0003-1078-2061>